

Adem Olovčić

SUSRET HEIDEGGERA I WITTGENSTEINA: JEZIK KAO MEDIJ KRITIKE TRADICIONALNE METAFIZIKE

Rad tematizira jezik kao medij kritike tradicionalne metafizike u filozofijama dvojice savremenih filozofa, Martina Heideggera i Ludwiga Wittgensteina, gdje se jezik tretira kao okvir unutar kojeg je tek moguće iskušavanje onoga što je svijet u mnoštvu njegovih za filozofiju značajnih odrednica. Iako se Heidegger u svojoj filozofiji prvenstveno bavi pitanjem smisla bitka i njegovim odnosom spram bića, on navedeni smisao traži u mišljenju, a što ga dovodi do razumijevanja jezika kao mjesta u kome se navedeno pitanje artikulira. Smatrajući da se istina bitka ne može iskazati u svakodnevnom, lingvistički i instrumentalistički koncipiranom jeziku, Heidegger će u svom misaonom poduhvatu dosegnuti do jezika pjesništva, gdje je jedino moguće razumijevanje i izražavanje istine bitka i s njom povezanih koncepcija. S druge strane, Wittgenstein će cjelokupnu filozofsku misao usmjeriti na probleme jezika, a koja će, u njegovoj filozofiji, dosegnuti vrhunac kroz pojam jezičke igre. Navedenim pojmom Wittgenstein je prije svega imao na umu uzajamnu povezanost upotrebe jezika i prakse života, odakle je proistekla i njegova teza o dovoljnosti i potpunosti svakodnevnog jezika kao oblika ljudske komunikacije u kojem se mogu pojaviti sve smislene aktivnosti ljudi koji govore. Ipak, Wittgenstein nije mislio jezik isključivo kao svakodnevno-praktični instrument komunikacije i sporazumijevanja, već, naprotiv, kao mjesto u kome se susreću lingvistička određenja jezika, praksa svakodnevnog života i realni životni događaji. Time su navedeni mislioci svojim tumačenjima jezičke problematike dospjeli na ravan na kojoj je moguće razumjeti njihov susret.

Ključne riječi: *savremena filozofija, jezik, susret, Heidegger, Wittgenstein, kritika tradicionalne metafizike, metodološki solipsizam*

*I was reading the dictionary.
I thought it was a poem about everything.*
Steven Wright

UVOD

Filozofska misao unosi zbilju u pojmove da bi je podvrgla duhovnim kombinacijama i, obratno, zbilja unosi svoje realitete u svijet pojmovnog da bi se na taj način artikulirale: i jedna i druga. Dvadeseto je stoljeće u filozofskim promišljanjima obilježio “okret u jezik”, s kojim je, prema većini autora i “započela filozofija ovog stoljeća” (Ibrulj, 1999, str. 81). Iako je jezička problematika bila predmet filozofskih promišljanja još u antičkoj filozofiji, tek se sa savremenom filozofijom problem jezika augurira kao istinsko filozofsko pitanje, dobivajući time status jednog od najodlučnijih pitanja epohe. Povijesnost Zapada, kako je to istakao Abdulah Šarčević, koja u sebi svagda nosi i volju za savremenošću i trajnošću sjećanja, “jest sredina jezika (...) koja izvodi ono što treba da se izvede” (Šarčević, 2000, str. 10).

Artikuliranje filozofskog iskustva unutar savremene filozofije događa se kroz veoma različite i često uzajamno suprotstavljene filozofske pozicije i orijentacije koje konvergiraju u zajedničkoj problematici usmjerenoj na fundamentalne pojmove “smisla”, “razumijevanja”, “jezika”. Ovi ključni pojmovi pojavljuju se u sasvim različitim filozofskim mišljenjima, kao što je ono “filozofije egzistencije”, “fenomenologije”, “hermeneutike”, ali i ono “konstruktivne semantike”, “logičke sintakse” i “filozofije običnog jezika”, gdje se jezik tretira kao onaj okvir unutar koga je tek moguće iskušavanje onoga što je svijet. Savremena misao se svojom problematikom odnosi spram tradicije i radikalno postavlja pitanje o tome kakav smisao mogu imati osnovne filozofske postavke tradicionalnog mišljenja, koje sada kroz horizont jezika bivaju kritički promišljene i artikulirane.

Prema nekim autorima (Apel, 1980, Berberović, 2004, Pöggeler, 2005), najznačajnije približavanje događa se u okvirima Heideggerovog predontološkog razumijevanja bitka kao “svakidašnjeg bitka – u – svijetu” i Wittgensteinovog shvaćanja jezičke igre i njenih pravila kao “duboke gramatike” razumijevanja svijeta. Wittgenstein i Heidegger svakako su najistaknutiji mislioci jezičke problematike unutar filozofije dvadesetog stoljeća, koja je postala dominantna okupacija filozofskog mišljenja najnovije epohe. Njihove filozofije

predstavljaju jezgro glavnih tokova filozofskih istraživanja problema jezika u savremenoj filozofiji: analitičke i hermeneutičke filozofije jezika, koje naizgled zatvorene i uzajamno suprostavljene, na način relativno odvojenih duhovnih krugova, u svojim mišljenjima pokazuju zajedničku intenciju koja se očituje u postavljanju pitanja o smislu tradicionalne filozofije kao metafizike, naznačujući pri tome potrebu njenog filozofskog prevladavanja.

U tom je smislu, temeljna zadaća ovog rada, kako, uostalom, i sam naslov sugerira – pokazati kako se u ove dvije veoma različite filozofije prelama jedno isto vrijeme i kako one, iako polaze od različitih pretpostavki, pa čak i suprotnih elemenata filozofske tradicije, u tretiranju suštinskih problema pokušavaju naznačiti moguće puteve njihovog prevladavanja, stojeći pri tome u istinskom odnosu prema biti svoga vremena, po čemu se upravo i prepoznaju kao pravi filozofi savremenosti.¹

JEZIK KAO MJESTO KRITIKE TRADICIONALNE METAFIZIKE

Dovodeći u pitanje cjelokupnu tradiciju zapadnog mišljenja kao metafizičkog, Wittgenstein i Heidegger su svoj misaoni projekat izveli na različite načine; dok Wittgenstein postavlja pitanje smisla i mogućnosti filozofskih stavova, dotle Heidegger, pak, kao temeljno tretira pitanje o smislu bitka.²

Postavljajući temeljno pitanje o smislu bitka Heidegger je izveo ontičko-ontološku diferenciju kao razlikovanje između onog što jest i onog što omogućava to što jest, koja je fundamentalna za cjelokupnu njegovu filozofiju. Ona predstavlja polaznu osnovu Heideggerove kritike metafizičkog mišljenja, koje se, prema njemu, karakterizira bitnim nerazumijevanjem vodećeg ontološkog pitanja o bitku, što rezultira “zaboravom bitka” kao temeljnom odlikom zapadnog metafizičkog mišljenja u cjelini.³ Ne uviđajući

¹ Prvi mislilac koji je u svojevrsnu vezu doveo filozofije Wittgensteina i Heideggera bio je Karl Otto Apel. On je, naime, u svom spisu naslova *Wittgenstein i Heidegger* (objavljenom kod nas u knjizi *Transformacija filozofije*, 1980) htio ukazati na vezu koja postoji između Wittgensteina i Heideggera.

² U mnoštvu svojih radova Heidegger tretira navedeno pitanje, no, svakako najznačajnije djelo u kojem se Heidegger u potpunosti bavi kako pitanjem o smislu bitka tako i kritikom tradicionalne metafizike, svakako je djelo *Bitak i vrijeme*.

³ “Metafizika je biće, ukoliko je biće, mislila kao bitost bića, iako je to nazivala bitkom. Da bitosti bića predstoji bitak sam, to metafizika nije vidjela i upravo u tome je, po

razliku između ontičkog i ontološkog, metafizičko mišljenje bitak shvaća kao biće i u nastojanju da objasni i klasificira biće u njegovoj ukupnosti izmiče mu mogućnost promišljanja bitka.

Za razliku od Heideggera koji svoju kritiku metafizike okreće prema ovako određenim osobinama tradicionalnog mišljenja, Wittgenstein smatra da je metafizičko mišljenje rezultat određenog otuđenja jezičke funkcije, koje za svoju posljedicu ima nastanak “metaforičkih privida” u filozofiji, pa se glavni zadatak filozofskih napora mora sastojati u tome da se pokaže kako je i zašto logika našeg jezika bila pogrešno shvaćena. Zato sva filozofija treba da bude “kritika jezika” (Wittgenstein, 1987, str. 73) koja će neposredno dokazati besmislenost i nemogućnost metafizičkih stavova. Pri tome Wittgensteinova diferencija između onog što se može reći i onog što se samo pokazuje, razlikovanje koje bez sumnje “odgovara” ontološkoj diferenciji Heideggera, služi kao osnov “povlačenja granice” smislenog govora i isključenja metafizičkih stavova iz sfere smisla kao stavova koji hoće da iskažu ono o čemu se ne može govoriti i koji zato nužno moraju biti određeni kao besmisleni.

Iz poređenja Heideggerove ontološke diferencije i Wittgensteinovog razlikovanja između izrecivog i neizrecivog može se izvesti, ako se posmatra s Heideggerovog stanovišta, da se ono što se ne može izreći, nego se samo u stavovima pokazuje, u pozitivnom smislu može odrediti kao “bitak”. Ali, i za Heideggera bitak “ni – jest”; samo određena bića koja se pojavljuju u svijetu “jesu”. Prema tome, bitak se ne može iskazati u stavovima koji se mogu empirijski provjeriti, jer predmet takvih stavova jesu samo “unutar-svjetska” bića (Heidegger, 1988).

To pokazuje da je za Wittgensteina jednako kao i za Heideggera “filozofija moguća samo kao mišljenje koje ne može biti ništa slično nauci, niti stajati uporedo s naučnim teorijama” (Berberović, 1978, str. 124). Filozofija nije nikakav sistem stavova koji bi se mogao upoređivati i sravnjivati sa sistemima naučnih stavova. Ako Wittgenstein svoje pitanje o smislu filozofskih stavova razrješava tako što filozofiju određuje kao aktivnost pokazivanja neizrecivog, u tom smislu da ona u svom fundamentalnom zadatku prevladavanja filozofije kao metafizike jedina može misliti mistično i izreći neizrecivo, onda se kao ishodište osnovnog pitanja o smislu bitka

Heideggeru, njezin zaborav bitka“ (Sutlić, 1987, str. 87).

u Heideggerovoj filozofiji mora razumjeti njegovo stanovište “mišljenja bitka”, koje također ima smisao pokušaja prevladavanja cjelokupne filozofije kao metafizike, jer mišljenje bitka predstavlja ispunjenje istine bitka koje se dostiže spremnošću za “oslušivanjem” nagovještaja “nadolazećeg bitka” (Heidegger, 1988).

U filozofiji *Tractatusa* Wittgenstein je pokazao da se logička forma jezika strogo tautološki podudara sa samom sobom i istovremeno sa “ja” koje je granica svijeta, iz čega je proizašao zaključak da su granice jezika identične s granicama svijeta i naznačena nemogućnost bilo kakve filozofije subjekta, jer se “filozofsko ja” ne pojavljuje u svijetu. S obzirom na to logička kopula “je” u stavovima ne može predstavljati, kako je to bio slučaj u klasičnoj filozofiji, nikakvu sintezu predmetne svijesti ili samosvijesti; njen smisao je reduciran na tautološki identitet $A = A$, pa je time svako odnošenje jezika prema samom sebi i prema subjektu unaprijed isključeno. Jezik odslikava postojeće činjenice svijeta, ali u slici svijeta nije sadržan odnos jezika i subjekta niti odnos subjekta prema samom sebi. Tako je u logističkom idealnom jeziku simbola isključeno svako samoodnošenje jezika, što se u vidu jedne od osnovnih teza *Tractatusa* iskazuje kao nemogućnost izricanja logičke forme jezika.

U konstruktivnoj semantici Rudolfa Carnapa, koja je proizašla iz filozofije logičke forme *Tractatusa*, pokazat će se da se problem implicitne ontologije jezika, kao pitanje jeziku imanentne konstitucije svijeta, može razriješiti tek kao pitanje prakse (Apel, 1980, str. 178). I sam Wittgenstein u svojoj će kasnijoj filozofiji zastupati stanovište da je jezička igra kao “životna forma” onaj okvir zbivanja svijeta i čovjeka u kojem se može dostići situacija “nestajanja” filozofskih problema. Heidegger će rješenje ovog problema, koji se iskazao kao jedan od osnovnih problema filozofije *Tractatusa*, tražiti u pokušaju da se svakodnevna životna praksa fundira u povratku na preteorijsku konstituciju (svijeta) života kroz transcendentno – hermeneutičku sintezu “nečeg kao nečeg” (Apel, 1980, str. 191).

Na taj se način pokazuje da je za Wittgensteina i Heideggera zajednička tendencija otkrivanja i analize jezika metafizike, koji je upućen na logiku predmetnosti, što ih naročito približava u njihovim kasnijim filozofijama. I Wittgenstein i Heidegger vjeruju da će se destrukcijom tradicionalnog metafizičkog mišljenja postići situacija u kojoj će “ono što je dugo vremena

bilo zatrpano i zaboravljeno u raznim shematizacijama i kategorizacijama metafizičkog jezika” (Berberović, 1978, str. 125) konačno izaći na vidjelo u svom punom sjaju i značaju.

Na osnovu teorije logičkog atomizma Wittgenstein je pokazao da se rezultat metafizičkih napora oko izricanja samih uvjeta mogućnosti odslikavanja činjenica svijeta u jeziku mora odrediti kao promašaj, a sami stavovi koji su tako nastali kao besmisleni, jer o svijetu se može smisleno govoriti samo onda kad se odslikavaju njegove činjenice i stanja stvari.⁴

Na osnovu svoje ontičko-ontološke diferencije Heidegger je doveo u pitanje značaj tzv. ontologije “predručnosti predručnog”, pokazujući da izvorno razumijevanje bitka u kategorijalnom shematizmu ovakve ontologije ima jedino svoj “deficijentni modus”. Takav oblik filozofije predstavlja i ontologija logičkog atomizma, koja se može shvatiti, sa Heideggerovog stanovišta, kao verzija ontologije “predručnosti predručnog”, koja pokazuje da logika našeg jezika dozvoljava smislene stavove samo o ontičkoj dimenziji činjenica kao “unutarstvjetskih” bića, ali ne i smisleni govor o bitku, odnosno razumijevanje bitka koje upravo omogućava “predručnost” samih stanja stvari.

Tako se može zaključiti da bi sama filozofija logičkog atomizma mogla biti predmet kritike Heideggerovog mišljenja kao jedna od verzija metafizike kao “zaborava bitka”, ali se pri tome mora istaći da je ista ta ontološka teorija u samoj Wittgensteinovoj filozofiji povod za njegovu radikalnu kritiku svake filozofske teorije, pa i samog logičkog atomizma, kao nedovoljne i nesposobne da odgovori na suštinska pitanja smisla događanja svega što jest.

Već smo naglasili da je najznačajnije približavanje i određeno zajedništvo Heideggerovog i Wittgensteinovog mišljenja moguće pronaći u kritičko-jezičkom pokušaju naznačavanja mogućnosti prevladavanja tradicionalne metafizičke filozofije, naročito u drugoj fazi Heideggerovog mišljenja i u kasnijoj filozofiji Wittgensteina. Iako se služe i različitim metodama, Heidegger fenomenološko-hermeneutičkom, Wittgenstein jezičko-analičkom, oba filozofa jednako zaključuju da je u kritičkom stavu prema cjelokupnom zapadnom mišljenju neophodno dovesti u pitanje tradicionalnu

⁴ Temeljne tvrdnje Wittgensteinovog mišljenja od kojih polazi njegova misao jesu da je “svijet ukupnost činjenica”, te da je, kao takav, “određen činjenicama”. Ove tvrdnje on navodi na samom početku svoga *Tractatusa* (1987, str. 27).

filozofiju jezika i njoj pripadajuću ontologiju u smislu isticanja potrebe za njenim filozofskim prevladavanjem.

Wittgenstein je u *Filozofskim istraživanjima* podvrgao temeljnoj kritici atomistički model jezika Aristotela i Russella, smatrajući da njegova jednostavna shema “riječ – imenovani objekt” ne može ocijeniti kao uspješan pokušaj da se objasni način funkcioniranja jezika i sama njegova struktura. Taj nominalistički način mišljenja o jeziku i onu ontologiju koja njemu odgovara Wittgenstein je nastojao prevladati svojim konceptom jezičke igre kao “jedinstva jezičke upotrebe, životne prakse i razumijevanja svijeta” (Berberović, 1978, str. 126). Heidegger, pak, cjelokupnu tradicionalnu filozofiju jezika posmatra kao korelat ontologije “predručnosti predručnog”, koju treba destruirati kao verziju metafizičke situacije “zaborava bitka”.

Pri tome je značajno naglasiti da oba mislioca pokušavaju da u kritici tradicionalne filozofije jezika kao metafizičkog oblika mišljenja sačuvaju i iznesu na vidjelo mnogostrukost i dubinu onog “ne-predmetnog”, koje je uvijek pretpostavka konstitucije svake predmetnosti, a koje se u jeziku metafizike gubi i zatrpava, ostajući skrivenim u kategorijalnom shematizmu njenog jezika. Ovu svoju namjeru Wittgenstein je pokušao realizirati u svojim kasnijim djelima na taj način što je smatrao da je neophodno u filozofskim istraživanjima i izvođenjima izbjeći uspostavljanje bilo kakve teorijske konstrukcije ili sistema na način metafizičke filozofije. Heidegger je nastojao da to “ne-predmetno” imenuje jezikom pjesnika vraćajući se na etimologiju riječi i upotrebljavajući brojne metafore da bi na taj način prevazišao jezik vladajuće ontologije predmetnosti, odnosno metafizike. Pri tome je Heidegger pisao:

Teškoća leži u jeziku. Naši zapadni jezici su na različite načine jezici metafizičkog mišljenja. Da li je suština zapadnih jezika po sebi samoj metafizička i zato konačno iskazana u onto- – teo- – logici ili ovi jezici mogu ostvariti i druge mogućnosti kazivanja i tako istovremeno kazivajućeg nekazivanja, jest pitanje koje mora ostati otvoreno. (Heidegger, 1957, str. 72)

Poznato je da je svojim modelom jezičke igre Wittgensten nastojao prevazići ono duboko ukorijenjeno stanovište tradicionalne spoznajne teorije i filozofije jezika, po kome najprije saznajemo predmetni svijet, a onda tim predmetima naknadno pripisujemo znakove da bi ih tako mogli sačuvati u sjećanju – i njihova imena saopćiti drugima.

Wittgenstein je tvrdio da je imenovanje samo jedna od brojnih mogućih funkcija jezičke igre, a da pri tome “riječ nije nikada samo ime, nego može biti i ime” (Berberović, 1978, str. 126). Jezička igra je prije svega “životna forma” i svaka predstavlja jednu specifičnu artikulaciju svijeta, a samo kroz jezičku igru je moguće razumijevanje svijeta kao situacije svakodnevnih životnih prakse. Tako Wittgenstein, slično Heideggeru, misli da je osnov naše jezičke sposobnosti prvobitno “razumijevanje” onoga što se u različitim jezičkim igrama može pojaviti kao predmet lingvističke aktivnosti.

Kod Heideggera se to pokazuje u istom porijeklu egzistencijala tu – bitka kao “dispozicije”, “razumijevanja” i “govora”, pri čemu se posljednji, s obzirom na situaciju “bačenosti”, uvijek konkretizira kao određeni svjetovno-historijski oblik “jezika”.

ARTIKULACIJA PITANJA O JEZIKU U FILOZOFIJAMA M. HEIDEGGERA I L. WITTGENSTEINA

Govoriti o koncepciji jezika u filozofiji Martina Heideggera znači prije svega poći od teze da ovaj mislilac u kontekstu svog tumačenja jezika eksplicitno ukazuje na činjenicu da je jezik prirodno stanje svakog čovjeka. Ova teza stoji u uskoj vezi s Heideggerovim shvatanjem metafizičkih pitanja, odnosno, kako je to koncipirao Johannes Lohmann u svojoj knjizi *Filozofija i jezikoslovlje*: “Ljudski ‘bitak – u – svijetu’, kako je to Heidegger kao prvi jasno spoznao i izrekao, općenito ima (ponajprije prirodno kao ‘jezik’) strukturu nečega kao nečega (postupanja, oslovljavanja, raspravljanja, itd)” (Lohmann, 2001, str. 30).

Uporište za ovakvo shvaćanje pitanja o jeziku Heidegger nalazi u fenomenu ljudske upotrebe jezika kao temeljnog sredstva sporazumijevanja, pri čemu se to nipošto ne može smatrati i jedinom odlikom jezika. Jezik je, takoreći, urođeno dobro svakog čovjeka, dobro koje je dodijeljeno čovjeku da se njime koristi. Prirodno dobro svakog čovjeka jeste da govori, pa se tako vjeruje da čovjek govori čak i onda kada ne izusti niti jednu riječ, već samo sluša, čita ili, prosto, razmišlja. I na taj način čovjek govori, tj. šalje neku poruku.

Iako je govorenje svojstveno samo čovjeku, tj. predstavlja prirodno stanje njegovog bića, ono ipak nije nužno proizvod čovjekovog htijenja. Štoviše,

čovjek nerijetko šalje izvjesnu poruku, poručuje nešto tek prostim izrazom lica, gestikulacijom ili određenim drugim pokretima svoga tijela, što jasno upućuje na činjenicu da njegova poruka ne mora nužno biti verbalna. Pošto je jezik kao mogućnost da se izrazi ili pošalje izvjesnu smislenu i racionalno utemeljenu poruku pored svih drugih bića data samo čovjeku, Heidegger ukazuje na činjenicu da je upravo jezik taj koji čovjeka uopće čini čovjekom, odnosno omogućava mu da bude *animal rationale*, misleće biće, koje on kao čovjek i jeste.

Navedenu tvrdnju dodatno potvrđuje i Wilhelm von Humboldt, na koga se Heidegger i poziva u svojoj studiji *Jezik* (1996a) riječima: “Kao onaj koji govori, čovjek uopće jeste čovjek” (1996a, str. 321). Govoriti o jeziku na tragu kazanog ne znači toliko sam jezik koliko znači čovjeka dovoditi na mjesto njegove biti. Promišljajući sam jezik čovjek dolazi do zaključka da jezik sam jeste jezik i ništa drugo, to jest da jezik postoji sam po sebi, dok se sve drugo izražava u jeziku i posredstvom njega. Da bi potkrijepio ovo stanovište, Heidegger poseže za Hamannovom argumentacijom u njegovom pismu upućenom Herderu, koji kaže:

Kad bih bio tako rječit kao Demosten, ne bih morao učiniti ništa više, nego tri puta ponoviti jednu te istu riječ: *Um je jezik* (logos). Glodam ovu kost punu moždine i glodat ću je do smrti. Ima za me još uvijek tame u toj dubini. Još čekam anđela Apokalipse s ključem za taj bezdan. (Heidegger, 1996a, str. 322–323)

Prema Hamannovim riječima, taj bezdan se krije upravo u činjenici da je um – jezik, odnosno da samim pokušajem iskazivanja uma mi istodobno ukazujemo i na jezik.

Možemo, na tragu Heideggerovih konstatacija, kazati da jezik artikulacija intrinzičnog, jer jezik govori, odnosno jezik sam sebe izražava, dok se sve drugo izražava upravo i samo posredstvom jezika kao takvog. Tematizirajući Humboldtovu koncepciju jezika, Rasim Muminović će u svojoj knjizi *Uvod u filozofiju: antropološko otrežnjavanje* (1998) istaknuti da jezici prema Humboldtju predstavljaju “pogled na svijet” (1998, str. 90), što znači da je “za čovjeka postojanje svijeta jezički konstituirano i postavljeno” (Ibid., str. 90).

Iako Martin Heidegger jezik izražava kao samo ljudsku djelatnost, jer je samo čovjeku dato da se njime koristi, on ističe kako je riječ, kao osnovno sredstvo kojim jezik uopće dolazi do izražaja, božanskog porijekla, a na šta se ukazuje i na početku prologa *Ivanovih Evandjelja*: “Riječ u početku bijaše kod Boga” (Ibid., str. 324). Međutim, unatoč činjenici što jezik govori sam o sebi, to jest sam sebe izražava, s pravom se pitamo kako uopće stoji stvar s njegovim govorenjem i gdje takvo što nalazimo?

Martin Heidegger vjeruje kako je govorenje kao takvo, prije svega, potrebno tražiti u onom govorenom, pri tome se najprije usredotočavajući na traženje onog čisto govorenog, jer se u onom čisto govorenom govor uopće ispunjava, odnosno, dolazi do izražaja. Ono čisto govoreno, u kojem se govor ispunjava, Heidegger nalazi u poeziji. Ovu njegovu tezu nalazimo u studiji *Bit jezika* (1996b):

No, gdje sam jezik kao jezik dolazi do riječi? (...) Ondje, dakle, gdje valja nešto izgovoriti što dosad još nikad nije bilo izgovoreno, stoji sve do toga, poklanja li nam jezik ili uskraćuje prikladnu riječ. Jedan od tih slučajeva je slučaj pjesnika. Jer pjesniku čak može uspjeti da to iskustvo koje stječe s jezikom, mora navlastito, a to znači i pjesnički, iskazati. (Heidegger, 1996b: 347)

Postavljajući ovakav odnos prema jeziku na ovoj ravni, Heidegger će se svoju filozofiju jezika usko vezati upravo za pjesništvo. Ova veza proistječe, pored navedenog, i iz činjenice da, kako sam Heidegger ističe u navedenoj studiji, svako proučavanje jezika putem neke nauke, kao što je lingvistika, nužno siromaši iskustvo koje čovjek hoće steći o jeziku. Lingvistika, kao disciplina je, smatra on, stvar tehnike, proračuna, ona ne prodire u samu suštinu jezika. Zato Heidegger uzima slučaj pjesnika, jer, on je taj koga, prema Heideggerovom mišljenju, jezik barem djelimično dodiruje upravo svojom suštinom.

Što se tiče temeljne funkcije jezika kao imenovanja, za Heideggera imenovanje ne predstavlja ništa drugo do, kako sam ističe, “nečemu nadjenuti ime” (1996b, str. 348). Samo ime, Heidegger poima kao oznaku koja nešto opskrbljuje glasovnim i pisanim znakom. Tek kada nađemo određenu riječ za stvar, onda ta stvar jeste. “Bitka ima samo ondje gdje govori prikladna riječ” (1996b, str. 350), kaže Heidegger; prema tome, temeljno načelo od kojeg polazi veza jezika i metafizike u Heideggerovoj filozofiji jeste to

da “[b]itak svega što jest stanuje u riječi” (Ibid., str. 350), na tragu čega se jezik pojavljuje kao “kuća bitka”. Time dolazimo do uske veze jezika i metafizike pa se može zaključiti da govoriti o metafizičkim pitanjima kod Heideggera znači govoriti i na jedan određen način o jeziku, posredstvom koga su ova pitanja mišljena i izražena. Štoviše, govor o jeziku i metafizičkim pitanjima s Heideggerom je moguć jedino posredstvom poezije, konceptu grčkog porijekla, nastalog od grčke riječi *poiesis* – “praviti, izrađivati” (Heidegger, 2002, str. 27).

U namjeri da prikaže suštinu poezije kao takve i na koji je način u njoj moguća artikulacija metafizičke problematike, Heidegger će posegnuti za pjesništvom Friedricha Hölderlina, čuvenog njemačkog pjesnika, čime ustrajava u svojoj namjeri da odredi jezik spram metafizike, ali i ostaje pri svojoj uvjerenosti u najdublju srodnost grčkog načina mišljenja koji misli metafizička pitanja, s jedne strane, sa njemačkim načinom mišljenja, s druge strane, u kojem je moguće navedena pitanja iznova i na pravi način postaviti. O Heideggerovom odnosu spram Hölderlina osvrnut ćemo se na ovom mjestu i za potrebe ovoga rada samo ukratko.

Nije tajna da je Heidegger vjerovao da upravo pjesnička riječ Friedricha Hölderlina ima tu moć da dostigne sami cilj pjesničkog stvaralaštva kao takvog, odnosno da dostigne istinsku suštinu poezije, pa stoga ne čudi činjenica da upravo ovaj pjesnik u Heideggerovim tumačenjima biva krunisan počasnim nadimkom “pjesnik pjesnika” (1982, str. 130).

Hölderlinovo poetsko stvaralaštvo, smatra Heidegger, može se okarakterizirati kao istinsko imenovanje onog metafizičkog – bogova, pri čemu poetska riječ dobiva svoju stvarnu moć imenovanja tek onda kada bogovi sami govore o nama. Ovu tvrdnju on potkrepljuje sljedećim Hölderlinovim stihovima:

A znaci su
Odvajkada jezik bogova. (Hajdeger, 1982, str. 144)

Na taj je način kroz pjesništvo Hölderlina moguće tematiziranje i artikuliranje metafizičke problematike. Štoviše, mogućnost navedenog tematiziranja i promišljanja ostvarena je, prema Heideggeru, istinski jedino kroz höelderlinovski odnos mišljenja i pjevanja.

S druge strane, Wittgensteinovo mišljenje o problemima jezika predstavlja okosnicu cjelokupne njegove filozofije. Povezujući od samog početka pitanje mogućnosti filozofije s pitanjem mogućnosti jezika, Wittgenstein je u prvi plan svojih analiza stavio jezičku problematiku i tako istovremeno naznačio njen vanredno vrijedan značaj za filozofsku refleksiju uopće. Oslanjajući se na nesumnjive razlike koje obilježavaju dva osnovna Wittgensteinova djela, većina interpretatora njegove misli sklona je da razvojni put njegove filozofije strogo razdvoji i podijeli u dvije faze, u duhu čega filozofija iznesena u *Tractatusu* pripada prvoj fazi, a ona u *Filozofskim istraživanjima* drugoj, ujedno kasnijoj fazi.

Označivši misao kao sliku činjenica, što čini polaznu odredbu njegovog mišljenja u *Tractatusu Logico – Philosophicusu*, Wittgenstein je u svojoj teoriji stava odredio stav kao sliku stvarnosti čija se istinitost može ustvrditi samo onda kada se upoređi sa stvarnošću: ako je stav slika stanja stvari koja postoji, onda je on istinit; ako je slika stanja stvari koja ne postoji, onda je lažan. Relacija slikovnosti je, prema tome, odlučujuća za istinitost nekog stava. Samu istinitost Wittgenstein je utemeljio na matematici, te je u navedenom djelu logiku “identificirao s matematikom” (Ibrulj, 1999, str. 99), gdje se jezik pojavljuje kao “mreža operacija ili simboličkih manipulacija koja odslikava svijet” (Ibid).

Na osnovu relacije slikovnosti Wittgenstein je izvršio podjelu stavova na one koji su slike svijeta, pa nas tako o njemu informišu, i one koje nisu slike svijeta, koji ništa ne odslikavaju. Prvi su empirijski stavovi prirodne znanosti, a drugi logički stavovi ili tautologije, koji ništa ne govore o svijetu. Te dvije vrste stavova za Wittgensteina su jedine legitimne – stav koji nije ni empirijski ni logički, ne može biti označen kao stav.

Ipak, prema Wittgensteinovom razumijevanju, filozofija nije teorija, već logičko-analička aktivnost pojašnjavanja stavova pozitivnih empirijskih znanosti. Stavovi koji se ne mogu prevesti u logičko-simbolički, odnosno, znakovni-matematički jezik, prema njegovom shvaćanju, nisu smisleni. Takvi stavovi nemaju logičku strukturu i ne oslikavaju logičku strukturu pozitivnih činjenica. Konačno, samo znanost producira stavove koji su logička slika svijeta (ili stanja stvari u svijetu), a koji se u jeziku pojavljuju kao formulirana logička forma pojedinačnih činjenica, izražena matematički.

Ovakvom ontološkom i logičkom redukcijom Wittgensteinova je filozofija pokazala redukcionistički karakter u kontekstu redukcije jezika na matematičku simboliku, koja je, sama po sebi, praznog značenja. Jezik se tu pojavljuje, kako ističe Nijaz Ibrulj, kao “logička ili formalna slika logičkih ili formalnih svojstava prostorno-vremenskih partikula: činjenica ili logičkih atoma” (Ibid, str. 101). Ovim se utemeljuje svojevrsni logički atomizam u Wittgensteinovoj filozofiji.

Za razliku od ovakvih shvaćanja, u kasnijoj fazi svojih promišljanja o jeziku Wittgenstein je došao do vrlo značajnog preokreta u svojoj filozofiji uvodeći koncept “jezička igra”. Pojam “jezička igra” Wittgenstein nije prvi put upotrijebio u *Filozofskim istraživanjima*, iako se ovaj pojam uglavnom u kritičkoj literaturi veže za ovo Wittgensteinovo djelo. Naime, ovaj se koncept još ranije pojavljuje u njegovim predavanjima koja su objavljena pod naslovom *Plava knjiga*.⁵ Jezičke igre jesu “načini upotrebe znakova jednostavnijih od onih na koje upotrebljavamo znakove našeg vrlo komplikovanog svakodnevnog jezika” (Vitgenštajn, 1969, str. 288). U *Filozofskim istraživanjima* Wittgenstein određuje pojam jezičke igre kao: “jezik i dje-latnosti kojima je on isprepleten” (Ibid., str. 292).

Kao što postoji nepregledno mnoštvo jezičkih igara, tako postoji bezbroj načina upotrebe riječi – a jedan od njih je svakako i imenovanje predmeta. Dakle, riječ može biti ime, ali ona nije samo to. Riječ može služiti za mnoštvo drugih funkcija, što zavisi od toga u kojoj i kakvoj jezičkoj igri se ona pojavljuje. Za ilustraciju ovog svog mišljenja Wittgenstein se služi upoređivanjem riječi s raznolikim alatom koji se nalazi u jednoj radionici i zaključuje: “kao što su različite funkcije ovih predmeta, tako su različite funkcije riječi” (Ibid., str 173). Tako se jezička igra pojavljuje kao polje funkcioniranja jednog određenog značenja svake riječi koja se u njoj pojavljuje.

U okvirima jedne jezičke igre riječ ima jednu određenu funkciju. Ali ta se funkcija lako može promijeniti kad riječ uđe u drugu jezičku igru. U drugoj i drukčijoj jezičkoj igri riječ može primiti sasvim novu funkciju, koja ne stoji ni u kakvoj vezi s onom iz neke druge jezičke igre. Tako jedna ista riječ može imati bezbroj funkcija, a njeno značenje zavisi od toga kakvu funkciju ima u igri u kojoj se pojavljuje. Uvodeći pojam jezičke igre,

⁵ Prema Berberović, (2004, str. 172–173).

Wittgenstein je pokazao da je pogrešno svako shvatanje koje se zasniva na tvrdnji da se u jeziku uvijek govori o predmetima, da je primarna funkcija jezika imenovanje predmeta, te da je riječ u prvom redu ime.

Svaka jezička igra predstavlja zaseban jezički sistem koji raspolaže određenim riječima i njihovim precizno određenim funkcijama. Zato jezičke igre nisu nekompletni dijelovi jezika, nego svaka za sebe predstavlja cjelovit sistem ljudske komunikacije. Naš jezik u cjelini je sistem ili skup bezbroj različitih jezičkih igara, a ne nekakva slika svijeta. Kao što postoje bezbrojne funkcije značenja riječi, tako postoji beskrajno mnogo vrsta stavova. Svaka jezička igra nije ništa čvrsto i jednom zauvijek dato, kao što to nisu ni funkcije riječi u okviru različitih igara. Zato su uvijek mogući novi jezički sistemi, nove jezičke igre, dok druge mogu zastarjeti i prestati da se upotrebljavaju.

Sve jezičke sisteme komunikacije Wittgenstein, dakle, imenuje jezičkom igrom zbog toga što su oni “manje ili više slični onome što u običnom jeziku nazivamo igrom”. Igre su aktivnosti koje se izvode po određenim pravilima. Igra je jedna vrsta komunikacije među ljudima, kao što je jezik njen fundamentalni oblik. Kao što dva čovjeka komuniciraju riječima, tako su dva igrača tenisa u kontaktu preko reketa i loptice.

Smatrajući da jezik predstavlja zakonitu cjelinu, jedan sistematičan red, Wittgenstein je mislio da se on može u samom sebi objasniti i zasnovati. Za razliku od hermeneutičke filozofije jezika koja je razvila ideju razumijevajućeg subjektiviteta kao osnove svakog jezičkog odnosa, Wittgenstein smatra da za razumijevanje jezičkog događanja treba posmatrati i analizirati jezička ponašanja ljudi u njihovim jezičkim aktivnostima. Opisi tih konkretnih lingvističkih djelatnosti pokazat će da čovjek kao praktično biće u svom svakodnevnom životu iznosi na vidjelo ukupnost zbivanja svega što jest, jer jezik za čovjeka nije tek instrument mišljenja i komunikacije, nego prije svega njegova životna forma. Navedenim određenjem Wittgenstein u svojoj filozofiji augurira svojevrzni logički pozitivizam.

Ni logičkim atomizmom, niti logičkim pozitivizmom, Wittgenstein nije prevladao metafiziku, već je, kako možemo zaključiti, proizveo svojevrсну metafiziku logičkog atomizma, tvrdeći da svijet i jezik imaju istu logičku strukturu, na temelju čega se jezik pojavljuje kao logička slika postojeće stvarnosti, jer i jedno i drugo nisu ništa drugo do skupovi činjenica, pa

stoga moraju imati istu logičku strukturu. Kako navodi Apel, u Wittgensteinovom *Tractatusu*:

...svijet je ukupnost 'činjenica', koje se odslikavaju putem znakova – činjenica jezika, odnosno projektuju se kao moguće činjenice ili 'stanja stvari' u 'logičkom prostoru'. To odslikavanje ili projekcija činjenica svijeta znakovnim činjenicama jezika omogućena je 'logičkom formom', koja je zajednička, tj. identična za svijet i jezik. (Apel, 1980, str. 176)

S tog je stanovišta Wittgenstein u *Filozofskim istraživanjima* došao do pojma "jezičke igre", koji je odlučujući za njegovo razumijevanje prirode filozofije, njene funkcije i njenih istinskih mogućnosti. Polazeći od pozicije logičkog atomizma i svoje teorije stava Wittgenstein je tako dospio do holizma, u kome razumjeti jedan stav znači razumjeti jedan jezik, odnosno savladati tehniku njegove upotrebe. Da bismo razumjeli bitak, nužno je da razumijemo nebrojene jezičke igre, odnosno, jezička značenja u kojima se on može pojaviti.

Za razliku od Heideggera, Wittgenstein u svom filozofiranju nije pošao holistički, gdje razumjeti pojedinačno biće znači, najprije, razumjeti sam bitak, već je, kako smo mogli vidjeti, pošao od pojedinačnih činjenica i njihove logičke strukture koja se može izraziti matematičkim strukturama, kroz tabele istinosnih vrijednosti stavova. Utoliko, Wittgensteinov stav da "sva filozofija jest kritika jezika" (Wittgenstein, 1987, str. 73) iskazuje njegov kritički odnos prema tradicionalnom mišljenju u tom smislu da u konstruiranju spekulativnih filozofskih sistema filozofija nije poštovala ili nije razumjela logiku jezika, pa zato svi oni, sa stanovišta jezika, sada mogu biti dovedeni u pitanje.

ZAKLJUČAK

Tematizirajući na ovaj način sa kritičko-jezičke pozicije probleme tradicionalnog filozofskog mišljenja i Wittgenstein i Heidegger neminovno su se susreli i s njenim suštinskim pitanjem koje se imenuje kao "metodološki solipsizam", a karakteristično je za novovjekovnu filozofiju. Naime, tradicionalna filozofija svijesti uvijek je polazila od spoznajnog subjekta smatrajući da je *on* ono nesumnjivo izvjesno i uvijek prisutno, dok se bitak svega onoga što je izvan svijesti, kao i bitak drugog, morao naknadno konstituirati kao predmet "moje svijesti".

Heidegger je u svome fenomenološko-hermeneutičkom pristupu inaugurirao stanovište po kome se “ja”, “ti” i “drugi” jednako prvobitno konstituiraju iz “biti – zajedno” našeg “biti – u – svijetu”, čime je neposredno filozofski prevladao solipsističku poziciju tradicionalnog mišljenja. Wittgenstein je, pak, u *Filozofskim istraživanjima* izveo nemogućnost postojanja nečeg takvog kao što je “privatni jezik”, pokazujući da je metodički solipsizam tradicionalne filozofije, koji počiva na pretpostavci izolirano prisutnog subjekta koji svoje osjećaje označava imenima na način samo njemu pripadajućih predmeta, potrebno prevladati s jasnog stanovišta da svako jezičko iskustvo nužno pripada kategoriji intersubjektiviteta, a to znači da je podložno zahtjevima općerazumljivosti i mogućnosti komuniciranja unutar zajednice ljudskog govorenja.

Očigledno je da je Wittgenstein u koncipiranju jezičke igre imao, prije svega, na umu uzajamnu povezanost upotrebe jezika i prakse života: odatle je, čini se, proistekla i teza o dovoljnosti i potpunosti svakodnevnog jezika kao oblika ljudske komunikacije u kojem se mogu pojaviti sve smislene aktivnosti ljudi koji govore. Ali, istovremeno, Wittgenstein nije mislio jezik samo kao svakodnevno-praktični instrument komunikacije i sporazumijevanja ljudi, već i u kontekstu znanstvenog razumijevanja, gdje se određuje logika svijeta, mišljenja i jezika samog. Kako navodi Jelena Berberović u svojoj knjizi *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*, tematizirajući jezičku igru: “Jezička igra nije samo sistem jezika, niti isključivo lingvistički fenomen: ona ima svoju lingvističku dimenziju u kojoj se ogleda ukupnost njenih zbivanja, ali ona isto tako posjeduje ‘duboku gramatiku’ čija se određenja odnose na njenu ukupnu strukturu.” (1978, str. 127). Naime, jezička igra je “jedinstvo lingvističkog znaka, aktiviteta ljudi i realnog događanja svijeta” (Ibid., str. 127).

Nakon “okreta” od analize tu – bitka ka mišljenju bitka, Heidegger je pokušao da događanje smisla na novi način dovede do jezika, što se označava kao njegova hermeneutički orijentirana filozofija jezika. Heidegger smatra da se istina bitka ne može iskazivati u instrumentalistički koncipiranom jeziku svakodnevnog života i naučno-tehničkih potreba koje stvari čine raspoloživim priručnim sredstvima, nego samo u jeziku pjesnika i mislilaca u kojem se riječi pojavljuju sa značenjem svijetljenja i zbivanja istine

bitka.⁶ Tako je to jedini autentični govor, dok je svakodnevna konverzacija tipično neautentično govorenje u kome sam govor “čuva šutnju”.

Riječi običnog jezika su u ontološkom smislu degradacija. Mišljenje bitka kao mišljenje istine bitka dopire do samog izvora bitka i ujedno govora, do onoga “ne-predmetnog”, koje je pretpostavka sve predmetnosti, pa je otuda svaki jezik tradicionalne filozofije kao metafizike neprimjeren kao način iskazivanja istine bitka. Tako se Wittgensteinovo “ono što se ne može reći”, prema Heideggeru, upravo i jedino može izreći kroz autentični govor pjesnika i mislilaca.

LITERATURA

1. Apel, K. O., 1980. *Transformacija filozofije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
2. Berberović, J., 1978. *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*. Sarajevo: Svjetlost.
3. Berberović, J., 2004. *Racionalnost i jezik – ogledi iz savremene filozofije*. Sarajevo: Svjetlost.
4. Hajdeger, M., 1982. *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.
5. Heidegger, M., 1988. *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed.
6. Heidegger, M., 1957. *Identitet und Differenz*. Pfullingen.
7. Heidegger, M., 1996a. “Jezik” U: Heidegger, M., 1996. *Kraj filozofije i zadaća mišljenja – rasprave i članci*. Zagreb: Naklada Naprijed, str. 319–341.
8. Heidegger, M., 1996b. “Bit jezika”. U: Heidegger, M., 1996. *Kraj filozofije i zadaća mišljenja – rasprave i članci*. Zagreb: Naklada Naprijed, str. 343–395.
9. Heidegger, M., 2002. *Hölderlinove Himne Germanija i Rajna*. Zagreb: Demetra.
10. Ibrulj, N., 1999. *Filozofija logike*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
11. Lohmann, J., 2001. *Filozofija i jezikoslovlje*. Zagreb: Naklada Naprijed.
12. Muminović, R., 1998. *Uvod u filozofiju: antropološko otrežnjavanje*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.

⁶ Mjesto preokreta tradicionalne metafizike, prema Heideggeru, jest jezik shvaćen u poetsko-mitskom smislu. S obzirom na Heideggerovu uvjerenost u najdublju srodnost njemačkog jezika sa grčkim jezikom, u onom smislu u kome je grčki jezik bio provincijalan u antici, u tom smislu je njemački u modernom svijetu, dakle, vodeći. Ovaj zahtjev ide dotle da se može zaključiti da do sada uporno isticani identitet Evrope, koji obrazuju filozofija, kršćanstvo i moderna nauka, treba da zamijeni duhovno-povijesni identitet koji posebno naglašava njen mitsko-poetski sklop, u kome jezik, upravo zbog svojih mogućnosti, ima odlučujuću funkciju.

13. Pöggeler, O., 2005. *Heidegger u svom vremenu*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
14. Sutlić, V., 1987. *Kako čitati Heideggera – Uvod u problematsku razinu Sein und Zeita*. Zagreb: August Cesarec.
15. Šarčević, A., 2000. *Sfinga Zapada: na putevima izricanja neizrecivog*. Sarajevo: DID.
16. Vitgenštajn, L., 1969. *Filosofska istraživanja*. Beograd: Nolit.
17. Wittgenstein, L. 1987. *Tractatus Logico – Philosophicus*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.

THE ENCOUNTER OF HEIDEGGER AND WITTGENSTEIN: LANGUAGE AS A MEDIUM FOR A CRITIQUE OF TRADITIONAL METAPHYSICS

Summary

This paper focuses on language as a medium for a critique of the traditional metaphysical concepts, expressed in the philosophies of two contemporary philosophers, Martin Heidegger and Ludwig Wittgenstein, where the language is treated as a framework for understanding the world in a multitude of its, for philosophy, significant determinants. Although Heidegger was primarily concerned about the question of the being in his philosophy, he seeks that sense in thought, which took him away to language, as the only place where the given questions can be examined. Considering that the truth of the being cannot be expressed in the everyday, linguistically and instrumentally conceived language, Heidegger will in his thought reach the language of poetry, as a place where the understanding of the truth of being and its related concepts is possible. Wittgenstein, on the other hand, will focus in philosophical thought on the problems of language, which, in his philosophy, will culminate in the notion of a language game. With this term, Wittgenstein primarily had in mind the interconnectedness of the use of language and the life practice. Still, he did not think of language as an everyday – practical instrument of communication, but rather, as a place where linguistic definitions of language, everyday life practices and real-life events meet. In doing so, these thinkers, through their inter-

Adem Olovčić

pretations of linguistic issues, have reached a point in which is possible to understand their encounter.

Key words: *contemporary philosophy, language, encounter, Heidegger, Wittgenstein, critique of traditional metaphysics, methodological solipsism*